

PRACE NAUKOWE

Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu

RESEARCH PAPERS

of Wrocław University of Economics

Nr 401

Ekonomia

Redaktorzy naukowi

Jerzy Sokołowski

Grażyna Węgrzyn

Magdalena Rękas

Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
Wrocław 2015

Redakcja wydawnicza: Agnieszka Flasińska, Elżbieta Kozuchowska

Redakcja techniczna: Barbara Łopusiewicz

Korekta: Barbara Cibis

Łamanie: Adam Dębski

Projekt okładki: Beata Dębska

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania
znajdują się na stronie internetowej Wydawnictwa
www.pracnaukowe.ue.wroc.pl
www.wydawnictwo.ue.wroc.pl

Publikacja udostępniona na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 3.0 Polska
(CC BY-NC-ND 3.0 PL)

© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wrocław 2015

ISSN 1899-3192
e-ISSN 2392-0041

ISBN 978-83-7695-533-9

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

Zamówienia na opublikowane prace należy składać na adres:
Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
ul. Komandorska 118/120 53-345 Wrocław
tel./fax 71 36 80 602; e-mail: econbook@ue.wroc.pl
www.ksiegarnia.ue.wroc.pl

Druk i oprawa: TOTEM

Spis treści

Wstęp	11
Łukasz Arendt: Zmiana technologiczna faworyzująca wysokie kwalifikacje czy polaryzacja polskiego rynku pracy – zarys problemu.....	13
Agnieszka Barczak: Wykorzystanie wybranych metod ilościowych w analizie pasażerskiego ruchu lotniczego w Polsce.....	26
Ryszard Barczyk: Rola polityki pieniężnej w stabilizowaniu gospodarki polskiej w latach 2000-2014.....	36
Tomasz Bernat: Przedsiębiorczość studentów a dodatkowe aktywności pozauczelniane.....	48
Przemysław Borkowski: Applicability of reference based appraisals in assessment of real sector investment projects.....	58
Przemysław Borkowski: A framework for risk analysis in infrastructure projects.....	69
Agnieszka Bretyn: Młodzi konsumenci wobec szarej strefy w Polsce.....	83
Sławomir Czetwertyński: Ekonomia kopiowania a korzyści społeczne.....	93
Karolina Drela: Rynek pracy i biedni pracujący.....	104
Małgorzata Barbara Fronczek: Handel produktami ICT – Polska na tle świata.....	114
Aleksandra Grabowska-Powaga: Kapitał społeczny w przedsiębiorstwach rodzinnych.....	126
Artur Grabowski: Ordoliberalna kategoria własności a współczesne oblicze sektora niemieckich przedsiębiorstw piłkarskich.....	134
Alina Grynia: Innowacyjność krajów bałtyckich: potencjał i bariery.....	144
Anna Horodecka: The concept of human nature as a driving force for changes in economics exemplified by feminist and neoclassical economics.....	155
Michał Jurek: The role of banks in performance of the real sector in selected EU member states.....	166
Grażyna Karmowska: Zastosowanie metod taksonomicznych do oceny zróżnicowania poziomu życia w krajach postsocjalistycznych Europy.....	176
Magdalena Knapińska: Efektywność polityki rynku pracy – aspekty teoretyczne i praktyczne.....	187
Andrzej Koza: Sytuacja na rynku pracy osób niepełnosprawnych i jej wpływ na gospodarkę finansową państwowego funduszu rehabilitacji osób niepełnosprawnych.....	198
Jakub Kraciuk: Paradygmat <i>homo oeconomicus</i> w aspekcie rozwoju ekonomii heterodoksyjnej.....	211
Anna Krzysztofek: Rozważania o pojęciu odpowiedzialności.....	220
Wojciech Leoński: Wolontariat pracowniczy jako jedno z narzędzi CSR.....	233

Agnieszka Łopatka: Poziom i przyczyny różnicowania wynagrodzeń w Polsce	243
Iwona Maciejczyk-Bujnowicz: Changes in capital flows in process of integration of the European Union – selected aspects	253
Marta Maier: Starzejące się społeczeństwo jako wyzwanie dla polityki społecznej i rodzinnej	267
Agnieszka Malkowska: Ocena rozwoju obszaru przygranicznego na przykładzie województwa zachodniopomorskiego	275
Paweł Marszałek: Selected processes influencing contemporary banking systems	285
Danuta Miłaszewicz: Kompetencje społeczne polskich i litewskich studentów – analiza porównawcza	296
Dorota Milek, Karolina Kapusta: Competitiveness of the regions in the context of smart specialization (on the example of Świętokrzyskie)	306
Rafał Nagaj: Dochody a skłonność do działań altruistycznych wśród studentów w Polsce	317
Mariusz Nyk: Niedoskonałość rynku pracy w kontekście funkcjonowania związków zawodowych	327
Magdalena Olczyk: Konkurencyjność w literaturze ekonomicznej – analiza bibliometryczna	338
Monika Pasternak-Malicka: Płaca minimalna jako narzędzie ograniczające pracę nierejestrowaną	349
Barbara Pawłowska: W kierunku zrównoważonego rozwoju – przegląd efektów działań w Polsce	362
Renata Pęciak: Geneza podejścia regulacyjnego we francuskiej teorii ekonomicznej	373
Adriana Politaj: Pracodawcy z otwartego rynku pracy i ich rola w przeciwdziałaniu bezrobociu osób niepełnosprawnych	383
Joanna Prystrom: Innowacyjność a konkurencyjność gospodarki Luksemburga	399
Małgorzata Raczkowska: Kwestia gender w ekonomii	412
Magdalena Ratalewska: Uwarunkowania rozwoju sektorów kreatywnych ..	421
Hanna Soroka-Potrzebna: Regionalne zróżnicowanie sektora MŚP	431
Małgorzata Sosińska-Wit, Karolina Gałązka: Wpływ współpracy z sektorem B+R na innowacyjność MŚP na podstawie badań ankietowych	440
Joanna Sychała: Ocena cech morfologicznych wahań cyklicznych w Polsce w latach 2001-2013	452
Joanna Stawska: Oddziaływanie decyzji władz monetarnych i fiskalnych (<i>policy mix</i>) na funkcjonowanie przedsiębiorstw w Polsce	462
Piotr Szkudlarek: Zaufanie jako komponent kapitału społecznego	472
Jarosław Szostak: Economic content of the category of value	483

Andrzej Szuwarzyński: Ocena wpływu polityki zdrowotnej na jakość życia starzejącego się społeczeństwa w krajach UE.....	493
Arkadiusz Świadek, Barbara Czerniachowicz: Aktywność innowacyjna systemów przemysłowych a koniunktura gospodarcza na przykładzie województwa dolnośląskiego	503
Michał Świtłyk, Artur Wilczyński: Zastosowanie indeksu Malmquista do badania zmian efektywności uczelni publicznych	514
Dariusz Tłoczyński: Rola państwa w kształtowaniu konkurencji na polskim rynku transportu lotniczego	525
Roman Tylżanowski: Zewnętrzne źródła finansowania procesów transferu technologii w przedsiębiorstwach przemysłowych wysokiej techniki w Polsce	535
Grażyna Węgrzyn: Zasoby ludzkie w Unii Europejskiej – szanse i zagrożenia	545
Danuta Witczak-Roszkowska, Karolina Okła: Skłonność studentów województwa świętokrzyskiego do zagranicznych emigracji zarobkowych.....	555
Katarzyna Włodarczyk: Pokolenie 50+ w Polsce – podejrzani o wykluczenie?	566
Agnieszka Wojewódzka-Wiewiórska: Partycypacja mieszkańców w tworzeniu strategii rozwoju gminy jako przejaw kapitału społecznego na obszarach wiejskich	577
Jarosław Wolkonowski: Przyczyny i struktura emigracji obywateli Polski po akcesji do UE	587
Jacek Wychowanek: Tradycja w aspekcie budowania konkurencyjności małego przedsiębiorstwa	601
Urszula Zagóra-Jonszta: Adam Smith o własności	614
Magdalena Zalewska-Turzyńska: Communicating CSR – the Lasswell’s model approach	623
Ewa Zeman-Miszewska, Maciej Miszewski: Ład gospodarczy i porządek gospodarczy – potrzeba i szanse zmian	631
Mariusz Zieliński: Wpływ realizacji koncepcji CSR na wycenę spółek akcyjnych.....	642

Summaries

Łukasz Arendt: Skill-biased technical change or polarisation of the Polish labour market – remarks.....	13
Agnieszka Barczak: Application of selected quantitative methods in the analysis of passenger air traffic in Poland.....	26
Ryszard Barczyk: The role of monetary policy in the stabilization of the Polish economy in the years 2000-2014	36

Tomasz Bernat: Entrepreneurship of students vs. additional non-university activities.....	48
Przemysław Borkowski: Aplikacja metody referencyjnej oceny projektów inwestycyjnych w sferze realnej.....	58
Przemysław Borkowski: Metoda analizy ryzyka w inwestycjach infrastrukturalnych.....	69
Agnieszka Bretyn: Young consumers towards the shadow economy in Poland.....	83
Sławomir Czetwertyński: Economics of copying vs. social benefits.....	93
Karolina Drela: Labor market and working poor.....	104
Małgorzata Barbara Fronczek: Trade in ICT goods – Poland in comparison to the world.....	114
Aleksandra Grabowska-Powaga: Social capital in family business.....	126
Artur Grabowski: Ordoliberal category of a property and a modern aspect of a sector of German soccer enterprises.....	134
Alina Grynia: Innovation of the Baltic countries: potentials and barriers.....	144
Anna Horodecka: Koncepcja natury ludzkiej jako siła napędowa zmian w ekonomii na przykładzie koncepcji człowieka w ekonomii feministycznej i neoklasycznej.....	155
Michał Jurek: Znaczenie banków dla funkcjonowania sektora realnego w wybranych krajach UE.....	166
Grażyna Karmowska: Taxonomic methods to evaluate the variation in the standards of living in the countries of post-socialist Europe.....	176
Magdalena Knapieńska: Effectiveness of labor market policy – theoretical and practical aspects.....	187
Andrzej Koza: Situation of persons with disabilities on the labor market and its impact on the financial situation of the State Fund for Rehabilitation of the Disabled Persons.....	198
Jakub Kraciuk: <i>Homo economicus</i> paradigm in terms of development of heterodox economics.....	211
Anna Krzysztofek: Reflections about the notion of responsibility.....	220
Wojciech Leoński: Corporate volunteering as an instrument of CSR.....	233
Agnieszka Łopatka: Level and reasons for differences of salaries in Poland.....	243
Iwona Maciejczyk-Bujnowicz: Zmiany w przepływach kapitału w procesie integracji Unii Europejskiej – wybrane aspekty.....	253
Marta Maier: Ageing society as a challenge for social and family policy.....	267
Agnieszka Malkowska: Assessment of the development of a border area using Zachodniopomorskie Voivodeship as an example.....	275
Paweł Marszałek: Wybrane procesy wpływające na współczesne systemy bankowe.....	285
Danuta Miłaszewicz: Social competence of Polish and Lithuanian students – comparative analysis.....	296

Dorota Milek, Karolina Kapusta: Konkurencyjność regionów w kontekście inteligentnej specjalizacji (na przykładzie Świętokrzyskiego)	306
Rafał Nagaj: Incomes and willingness of students to perform altruistic actions	317
Mariusz Nyk: Imperfections of the labor market in the context of the functioning of trade unions	327
Magdalena Olczyk: Competitiveness in economic literature – bibliometric analysis	338
Monika Pasternak-Malicka: Minimum wage as a tool used to reduce the labor market grey area	349
Barbara Pawłowska: Towards sustainable development – review of effects of actions in Poland.....	362
Renata Pęciak: The origin of the regulation approach in the French economic theory.....	373
Adriana Politaj: Employers from the open labor market and their role in the counteracting of unemployment among persons with disabilities	383
Joanna Prystrom: Innovativeness vs. competitiveness of Luxembourg economy.....	399
Małgorzata Raczkowska: The issue of gender in economics	412
Magdalena Ratalewska: Determinants of the development of creative industries.....	421
Hanna Soroka-Potrzebna: Regional diversity of SME sector	431
Małgorzata Sosińska-Wit, Karolina Gałązka: Effect of cooperation with R&D sector on SME’s innovation based on survey	440
Joanna Spychała: Evaluation of morphological characteristics of cyclical fluctuations in Poland in 2001-2013	452
Joanna Stawska: The impact of the monetary and fiscal authorities (policy mix) on the functioning of enterprises in Poland	462
Piotr Szkudlarek: Trust as a component of social capital	472
Jarosław Szostak: Ekonomiczna treść kategorii wartości	483
Andrzej Szuwarzyński: Assessment of the health policy impact on the quality of life of ageing population in the European Union countries	493
Arkadiusz Świadek, Barbara Czerniachowicz: Innovation activity in regional industrial systems vs. economic cycle on the example of the Dolnośląskie Voivodeship	503
Michał Świtlyk, Artur Wilczyński: Application of Malmquist index to examine changes in the efficiency of public universities	514
Dariusz Tłoczyński: The role of state in shaping the competition in the Polish air transport market	525
Roman Tylżanowski: External sources of funding of technology transfer in high-tech manufacturing sector in Poland.....	535

Grażyna Węgrzyn: Human resources in the European Union – opportunities and threats	545
Danuta Witczak-Roszkowska, Karolina Okła: Disposition to financial emigration among the students of the Świętokrzyskie Voivodeship.....	555
Katarzyna Włodarczyk: Generation 50+ in Poland – suspected of exclusion?.....	566
Agnieszka Wojewódzka-Wiewiórska: Participation of inhabitants in building commune development strategy as a manifestation of social capital in rural areas	577
Jarosław Wolkonowski: Causes and structure of emigration of Polish citizens after the accession to the European Union	587
Jacek Wychowanek: Tradition in the aspect of building the competitiveness of a small-sized enterprise.....	601
Urszula Zagóra-Jonszta: Adam Smith about ownership	614
Magdalena Zalewska-Turzyńska: Model komunikacji CSR w świetle podejścia H. Lasswella	623
Ewa Zeman-Miszewska, Maciej Miszewski: Economic governance and economic order – need and opportunities of changes	631
Mariusz Zieliński: The impact of CSR concept on the valuation of stock companies	642

Jakub Kraciuk

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

e-mail: jakub_kraciuk@sggw.pl

PARADYGMAT *HOMO OECOMICUS* W ASPEKCIE ROZWOJU EKONOMII HETERODOKSYJNEJ

HOMO OECOMICUS PARADIGM IN TERMS OF DEVELOPMENT OF HETERODOX ECONOMICS

DOI: 10.15611/pn.2015.401.19

Streszczenie: W artykule ukazano główne założenia oraz krytykę paradygmatu *homo oeconomicus*, leżącego u podstaw ekonomii głównego nurtu. Przedstawiono krytyczną ocenę tego paradygmatu prowadzoną przez ekonomistów ekonomii heterodoksyjnej. Skoncentrowano się głównie na poglądach nowej ekonomii instytucjonalnej i teorii behawioralnej odnoszących się przede wszystkim do racjonalności w podejmowaniu decyzji ekonomicznych. Nowy *homo oeconomicus* według ekonomii instytucjonalnej nie podejmuje w pełni racjonalnych decyzji, nie posiada pełnej i pewnej informacji na interesujące go tematy, a zdobywanie przez niego informacji jest kosztowne i pochłania dużo czasu. Przedstawiciele teorii behawioralnej twierdzą natomiast, że ludzie nie są racjonalni w sensie ekonomicznym, jednak nie dlatego, że czasem zachowują się niezgodnie z kryteriami racjonalności, ale dlatego, że popełniają błędy, które są przewidywalne i systematyczne.

Słowa kluczowe: *homo oeconomicus*, teoria klasyczna, ekonomia heterodoksyjna.

Summary: The article shows the main assumptions and criticism of the *homo economicus* paradigm, which is the ground of the mainstream economics. The article presents the critical assessment of this paradigm given by economists of heterodox economics. The focus was mainly on the views of the new institutional economics and behavioral theory related primarily to rationality in making economic decisions. New *homo economicus* according to institutional economics does not make fully rational decisions, does not have full and reliable information on topics of interest to them and gaining information by them is costly and time consuming. The representatives of behavioral theories claim that people are not rational in the economic sense, but not because they sometimes do not behave in accordance with the criteria of rationality, but because they make mistakes that are predictable and systematic.

Keywords: *homo economicus*, classical theory, heterodox economics.

1. Wstęp

Wraz z rozwojem teorii ekonomii dotyczącej koncepcji racjonalności zaczęły pojawiać się głosy krytyczne na jej temat. Najczęściej jednak nie negowano istnienia racjonalności w ogóle, ale podawano w wątpliwość realność jej doskonałej wersji. W latach 50. XX wieku racjonalności zaczęto używać coraz częściej w znaczeniu optymalizacji, która była sprowadzana do maksymalizowania lub minimalizowania pewnych funkcji. Publikowane od połowy lat 50. XX wieku prace H.A. Simona poddające krytyce racjonalność naruszyły też fundament, na którym przez wiele lat opierał się paradygmat *homo oeconomicus* [Simon 1953]. Jednym ze skutków tego był rozwój ekonomii heterodoksyjnej, a przede wszystkim nowej ekonomii instytucjonalnej i ekonomii behawioralnej [Kalinowski 2014].

Celem niniejszego opracowania jest próba ukazania paradygmatu *homo oeconomicus* w aspekcie rozwoju ekonomii heterodoksyjnej.

2. Paradygmat *homo oeconomicus* w ekonomii głównego nurtu

Koncepcja *homo oeconomicus* jako istoty racjonalnej w swoich wyborach została stworzona w drugiej połowie XVII wieku przez szkockiego filozofa uznawanego za ojca ekonomii, A. Smitha, który wyjaśniając mechanizm „niewidzialnej ręki rynku”, stwierdził, że egoizm jest naturalną siłą motywującą jednostki do działania i stanowi też główną siłą napędową społeczeństwa i ekonomii. Z kolei w skali społeczeństwa lub państwa rozmaite, czasami sprzeczne, interesy mogą prowadzić do stabilnego i samoregulującego się systemu ekonomicznego. Porządek wyłania się jako efekt niezliczonych indywidualnych wyborów [Orlik 2012]. Do ekonomii model *homo oeconomicus* został wprowadzony przez J.S. Milla [Stepień, Szarzec 2007]. Ekonomistę tego uważa się za twórcę modelu *homo oeconomicus*, mimo iż sam tej nazwy nie używał. Jednak to on jako pierwszy określił podstawową charakterystykę psychologiczną modelu człowieka ekonomicznego. Stwierdził również, że ekonomia polityczna z góry przyjmuje arbitralną definicję człowieka jako istoty, która niezmiennie działa tak, by otrzymywać najwyższą liczbę rzeczy niezbędnie potrzebnych, udogodnień oraz luksusów, przy możliwie najmniejszej ilości pracy i samozaparcia, przy których owe dobra mogą być uzyskane w świetle istniejącego poziomu wiedzy [Mill 2000]. J.S. Mill uważał, że ekonomia nie powinna być nauką wiernie odzwierciedlającą rzeczywistość, lecz jej zadaniem jest przedstawienie takiej rzeczywistości i jej mechanizmów, jak gdyby nic poza gospodarowaniem nie miało miejsca. Uznał, że ekonomia ujmuje ludzkość jako zajęętą wyłącznie nabywaniem i używaniem bogactwa i ma na celu pokazanie przebiegu działalności, którą prowadziłaby ludzkość żyjąca w stanie społecznym, gdyby wymieniony motyw był absolutnym władcą jej działalności [Jurek, Rybacki 2014].

Wybitny przedstawiciel neoklasycyzmu A. Marshall również odniósł się do modelu *homo oeconomicus*, dokonując jednak jego istotnej modyfikacji, polegającej przede wszystkim na nadaniu mu charakteru subiektywnego, tzn. dalej przyjmując, że jednostki są racjonalne, ale ich celem nie jest maksymalizacja bogactwa, lecz maksymalizacja użyteczności, rozumianej jako satysfakcja czy zadowolenie. Według A. Marshalla podmiot dokonuje analizy sytuacji, w jakiej się znajduje, nim podejmie dane działanie. „Rozważa wszelkie za i przeciw”, które mogą oznaczać ocenę nakładów i oczekiwanych efektów i prawdopodobieństwo osiągnięcia danego celu. Stosowana funkcja użyteczności prezentuje sposób opisywania preferencji danego podmiotu w stosunku do różnorodnych rzeczywistych i hipotetycznych alternatyw. Przyjął on, że podmioty posiadają pełną wiedzę, która jest niezbędna do odpowiedniego doboru środków i realizacji celu [Szarzec 2002].

Ważnym momentem w rozwoju modelu *homo oeconomicus* było sformułowanie przez J.F. Mutha hipotezy racjonalnych oczekiwań. Autor założył, iż informacje są rzadkim dobrem, dlatego nie są „marnowane” (wszystkie informacje są poszukiwane, zbierane i natychmiast wykorzystywane), oraz że oczekiwania są formułowane za pomocą obowiązującego modelu gospodarki. Opierając się na tych założeniach, J.F. Muth stwierdził, iż możliwe odchylenia formułowanych oczekiwań od „oczekiwań racjonalnych” muszą mieć charakter błędów stochastycznych, więc w zagregowanej skali ich oczekiwana wartość jest równa zero. Dzięki pracy J.F. Mutha model *homo oeconomicus* „uzyskał” zdolność doskonałego przewidywania przyszłości na podstawie pełnej znajomości zarówno teorii, jak i wszelkich dostępnych informacji. W ten sposób w rozważaniach ekonomicznych zaczęto powszechnie przyjmować założenia o braku m.in. niepewności, niewiedzy oraz zachowań nieracjonalnych, czyli wszystkiego, co można nazwać „czynnikiem ludzkim” [Jurek, Rybacki 2014].

3. Krytyka paradygmatu *homo oeconomicus*

Mimo niewątpliwych zalet metodologicznych idea *homo oeconomicus* jest coraz ostrzej krytykowana. Krytyka często sprowadza się do nieuwzględnienia w tej konstrukcji złożoności potrzeb ludzkich oraz zawarcia w niej cynicznej filozofii człowieka jako istoty egoistycznej, chciwej i zachłannej [Łuszczczyk 2009]. Podstawą krytyki *homo oeconomicus* coraz częściej staje się również nieadekwatność tego konstruktu myślowego do obecnej sytuacji gospodarczej na świecie i tym samym polityki realizowanej przez państwa i inne podmioty. *Homo oeconomicus* nie sprawdza się w sytuacji, gdy gospodarka globalnie oddziałuje na środowisko przyrodnicze i społeczeństwo. Chodzi przede wszystkim o to, że konstrukt ten nie wyjaśnia, dlaczego dziś racjonalne ekonomicznie zachowania jednostek prowadzą do nieracjonalnych skutków społecznych i ekologicznych, a tym samym wzrost dobrobytu wybranych jednostek nie przyczynia się do ogólnego wzrostu dobrobytu, a wręcz przeciwnie. Tym samym także polityka mająca na celu wzrost racjonalności ekono-

micznej zachowań jednostek w ostateczności prowadzi także do spadku dobrobytu, co jest nieracjonalne [Kiełczewska 2011].

Krytyczny stosunek do koncepcji racjonalności decyzyjnej typu *homo oeconomicus* wyrażany był mniej lub bardziej stanowczo przez przedstawicieli konkurencyjnych wobec podejścia neoklasycznego szkół ekonomicznych. Owa krytyka przybiera w odniesieniu do różnych podnoszących ją podmiotów postać reformatorską lub rewolucyjną. Pierwszy przypadek dotyczy tych uczonych, którzy nie kwestionując zasadniczo treści założenia o racjonalności jednostkowej, uznają podejście neoklasyczne za zbyt wąskie i tym samym nierealistyczne. Celem formułowanych przez nich uwag krytycznych jest wykazanie, że podejmowanie decyzji w realnych sytuacjach jest bardziej skomplikowane z uwagi na brak dostępu do istotnych informacji określających aktualne i przyszłe uwarunkowania obszaru, których dotyczy decyzja. To sprawia, że podmiot – wbrew założeniom przyjętym przez neoklasyków – jest skazany na działania, których skutki nie mogą być przez niego przewidywane i kontrolowane. Ponadto nie można zakładać, że w danej sytuacji istnieje tylko jedno, optymalne rozwiązanie [Zboroń 2012].

Inne, rewolucyjne rozwiązanie kwestii racjonalności decyzyjnej proponują badacze, którzy kwestionują całkowicie neoklasyczne ujęcie tego założenia, a rozważania prowadzą w odniesieniu do odmiennych założeń przedmiotowych i metodologicznych, odwołując się do innej retoryki, prowadzą refleksję w obrębie odmiennego dyskursu. Odrzucają atomistyczną koncepcję jednostki i przyjmują ideę jednostki zakotwiczonej społecznie. Uwzględniają w procesie badawczym czynnik czasu jako nieodwracalny proces. Rozumieją też procesy gospodarcze jako wzajemne oddziaływania pomiędzy jednostkami i strukturami społecznymi [Davis 2006].

4. Rozwój teorii heterodoksyjnych

Termin „heterodoksja” wywodzi się z języka greckiego: *héteros* ‘inny’, ‘różny’, *dóxa* ‘doktryna’, ‘nauka’, ‘sąd’, i jest używany jest jako przeciwieństwo „ortodoksji” (z języka greckiego: *orthós* ‘prosty’, ‘słuszny’, ‘prawdziwy’). Ekonomia heterodoksyjna jest to ekonomia niezgodna z głównym nurtem tej nauki.

Profesor F.S. Lee z Uniwersytetu w Missouri wskazuje, że termin „ekonomia heterodoksyjna” odnosi się do teorii ekonomicznych i wspólnot ekonomistów, które są na różne sposoby alternatywne wobec głównego nurtu ekonomii. Autor zaznacza, iż omawiany termin jest wielopoziomowy i odnosi się [<http://www.heterodoxnews.com...>]:

- do grupy teorii ekonomicznych opracowanych przez ekonomistów stojących w opozycji do głównego nurtu ekonomii i zwykle przezeń odrzucanych,
- do wspólnoty ekonomistów, którzy charakteryzują się pluralistycznym podejściem do teorii heterodoksyjnych, bez negowania zarówno ich dyskusyjności, jak i braku wzajemnej zbieżności,

- do opracowania spójnej teorii ekonomicznej, opierającej się na różnych teoretycznych składnikach podejść heterodoksyjnych, będących w opozycji do głównego nurtu teorii.

Portal ekonomistów heterodoksyjnych HETecon.com do gałęzi ekonomii heterodoksyjnej zalicza m.in. ekonomię austriacką, behawioralną, ekonomię ekologiczną, ewolucyjną, feministyczną, instytucjonalizm, marksizm, ekonomię postkeynesowską.

Ekonomia heterodoksyjna zdecydowanie odrzuca możliwość analizowania społeczeństw jako zbiorów składających się z identycznych jednostek o sztucznych, niezmiennych cechach osobowościowych. Nie zgadza się również na badanie relacji społecznych przez pryzmat układów równań abstrahujących od szeroko pojętego i stale ewoluującego na przestrzeni dziejów układu instytucjonalnego, kulturowego i środowiskowego. W realnym heterogenicznym otoczeniu, podlegającym ciągłym, często zupełnie niedającym się przewidzieć na podstawie dotychczasowych doświadczeń zmianom, niebagatelną rolę odgrywają takie czynniki, jak historia, zwyczaje, normy, altruizm, kierowanie się decyzjami podjętymi w przeszłości, oportunizm itd. Jakiegokolwiek próby sprowadzenia tak skomplikowanej i nieuporządkowanej rzeczywistości do rygorystycznych matematycznych zapisów są z góry skazane na porażkę. Chociaż ekonomia heterodoksyjna stanowi obecnie niezwykle zróżnicowany i rozproszony zbiór stanowisk, to cechą wspólną identyfikowanych w jej ramach poglądów jest badanie czynników wywołujących zmiany społeczne i gospodarcze przez pryzmat następujących założeń:

- realizmu, który nakazuje zachować analizie ekonomicznej cechy deskryptywności,
- holizmu uwzględniającego relację sił i asymetrie, które determinują dystrybucję dochodu między grupy społeczne, sektory gospodarki, instytucje i które negują możliwość traktowania rezultatów zagregowanych jako prostej sumy wyników indywidualnych,
- ograniczonej racjonalności, która podważa zasadę maksymalizacji korzyści, wskazując na możliwość osiągnięcia, w obliczu fundamentalnej niepewności i powszechnego braku wiedzy o otaczającym świecie, jedynie wyników satysfakcjonujących, co z kolei kwestionuje wnioski i prognozy formułowane na podstawie analiz statystycznych lub studiów ekonometrycznych.

Dla ekonomii heterodoksyjnej przedmiotem zainteresowania jest produkcja i wzrost. Uwagę skupia się tu na źródłach i możliwościach zwiększania zatrudnienia, podaży dóbr i usług oraz postępu technologicznego, a w efekcie dobrobytu społecznego. Ponieważ w ekonomii heterodoksyjnej nie zakłada się pełnego wykorzystania zasobów, problem ich efektywnej alokacji staje się drugorzędny. O wiele większego znaczenia nabiera kwestia przyczyn danego stopnia wykorzystania czynników wytwórczych i możliwości przesunięcia granic produkcyjnych. Ponadto ekonomiści heterodoksyjni kwestionują ślepe poleganie na mechanizmach rynkowych. Podważają efektywność i uczciwość wolnych rynków, a przede wszystkim

ich założone z góry istnienie. Według nich brak interwencji państwa w sferę prywatną wywołuje niestabilność, a w konsekwencji marnotrawstwo zasobów. Władze muszą angażować się w regulowanie procesów rynkowych, zwłaszcza po stronie zagregowanego popytu. Z uwagi na jej niejednorodność ekonomię heterodoksyjną postrzega się raczej jako skupioną na krytyce wybranych założeń, powszechnie wykorzystywanych w modelowaniu gospodarek, uwypuklaniu słabości i niedociągnięć abstrakcyjnych konstrukcji teoretycznych niż przejawiającą jakiekolwiek aspiracje do tworzenia konkurencyjnego wpływowego uprawiania ekonomii [Bludnik 2014].

5. *Homo oeconomicus* w wybranych teoriach heterodoksyjnych

W połowie lat 50. XX wieku rozpoczęła się zmasowana krytyka założeń racjonalności zachowań jednostki decyzyjnej, stanowiących integralną część koncepcji *homo oeconomicus*. Krytyka ta wypłynęła przede wszystkim ze strony teorii heterodoksyjnych, m.in. ze strony nowej ekonomii instytucjonalnej oraz ekonomii behawioralnej [Kalinowski 2014]. Na progu XXI wieku znaczna część ekonomistów przyjęła, że wybory ludzkie są nacechowane ograniczoną racjonalnością (*bounded rationality*), a wywodzące się z kręgu teoretyków gier założenie o doskonałej racjonalności pozostaje konstrukcją czysto teoretyczną, niemającą z praktyką gospodarczą wiele wspólnego.

Założeniem nowej ekonomii instytucjonalnej jest zachowanie w miarę możliwości precyzji modeli neoklasycznych przy jednoczesnym obniżeniu poziomu ich abstrakcji. Ekonomia ta wprowadza do założeń modelu *homo oeconomicus* modyfikacje przybliżające koncepcję człowieka gospodarującego do rzeczywistości. Nowi ekonomiści instytucjonalni zachowują założenia o celowym i racjonalnym działaniu jednostek, ale tworzone przez nich modele umieszczają jednostkę w psychologicznym, społecznym i historycznym kontekście złożonej rzeczywistości [Godłowski-Legiędź 2003]. Nowa ekonomia instytucjonalna uwzględnia w swoich analizach fakt, że ludzie znacznie różnią się między sobą pod względem upodobań, celów, idei i aspiracji. Zbiorowości takie jak: grupa społeczna, państwo, partia polityczna, gospodarstwo domowe i przedsiębiorstwo, nie są traktowane „jak gdyby podejmowały decyzje i działały”, ale ich geneza i funkcjonowanie są wyjaśniane jedynie w kategoriach poglądów i zachowań pojedynczych osób, które są ich członkami. W przeciwieństwie do analizy neoklasycznej, która skupia się na wyjaśnianiu, jak system cen koordynuje wykorzystanie zasobów, nowa ekonomia instytucjonalna rozwija teorię firmy jako struktury hierarchii i zarządzania, sieci kontraktów między ludźmi. Jak podsumowuje istotę tak konsekwentnego metodologicznego indywidualizmu J.M. Buchanan, tylko jednostki decydują i działają. Zjawiska społeczne są rozpatrywane tylko jako wypadkowe wyborów dokonywanych i działań podejmowanych przez poszczególnych ludzi. Taka perspektywa znacznie ułatwia analizę moralnej odpowiedzialności osób podejmujących decyzje w biznesie. *Homo oeconomicus* w wersji stosowanej w nowej ekonomii instytucjonalnej różni się znacznie

od swego XIX-wiecznego, ortodoksyjnego poprzednika. Nowy *homo oeconomicus* nie posiada doskonałych umiejętności kalkulacyjnych i logicznych – jego zdolności myślenia, przetwarzania informacji i podejmowania decyzji podlega licznym psychologicznym ograniczeniom i jest czasochłonna. Co ważniejsze, nie posiada on jednocześnie pełnej i pewnej informacji na interesujące go tematy, a zdobywanie przez niego informacji jest kosztowne i pochłania dużo czasu [Fijałkowski 2009].

Ekonomistą, który również zajmował się koncepcją racjonalności, był laureat Nagrody Nobla H. Simon. Był on badaczem świadomym występowania pewnej luki między modelem człowieka w teorii ekonomii a innymi naukami społecznymi. Z racji tych wątpliwości stworzył koncepcję racjonalności ograniczonej. Według niego racjonalność jest ograniczona dwojako – wewnątrznie (umysłowo) i zewnątrznie (środowiskowo). Koncepcja Noblisty stanowiła ważny krok w kierunku rozwoju psychologicznego nurtu ekonomii, jednak większe znaczenie zyskały prace D. Kahnemana i A. Tversky'ego oraz R.T. Towarda. W 1979 r. ukazał się tekst D. Kahnemana i A. Tversky'ego *Prospect Theory: An Analysis of Decisions under Risk*, a rok później R.T. Towarda *Positive Theory of Consumer Choice*, które zapoczątkowały szybki rozwój nowego nurtu, nazwanego ekonomią behawioralną, składającego się ze zbioru różnych teorii [Solek 2010]. Celem tych autorów było rozszerzenie mocy wyjaśniającej teorii ekonomicznych poprzez dostarczenie im psychologicznych podstaw zachowań ludzi. Wszystkie teorie powstałe w ramach nurtu behawioralnego łączy podważenie neoklasycznego przekonania, utożsamiającego człowieka z *homo oeconomicus*, charakteryzującego się pełną racjonalnością, dążeniem do zaspokojenia wyłącznie wąsko pojętego własnego interesu i pełną samokontrolą. Przedstawiciele ekonomii behawioralnej twierdzą, że zwiększenie realizmu psychologicznego założeń teorii ekonomicznych pomoże w tworzeniu przez nie lepszych predykcji. Formułowanie takich założeń jest zaś efektem obserwacji rzeczywistości, a nie wyłącznie dążenia do stworzenia eleganckich i prostych matematycznych modeli zachowań [Solek 2010].

Przedstawiciele teorii behawioralnej twierdzą, że ludzie nie są racjonalni w sensie ekonomicznym, jednak nie dlatego, że czasem zachowują się niezgodnie z kryteriami racjonalności, ale dlatego, że popełniają błędy, które są przewidywalne i systematyczne. Ten rodzaj błędów to nic innego, jak zidentyfikowane przez D. Kahnemana i A. Tversky'ego systemowe błędy poznawcze. Nazwali oni tak błędy we wnioskowaniach i rozumowaniach, które charakteryzują się wyraźnymi prawidłowościami. Trudno dzisiaj o jedną, spójną charakterystykę wszystkich błędów. Błędy poznawcze *sensu stricte* wynikają z posługiwania się heurystykami, czyli strategiami rozwiązywania problemów, które są proste i pozwalają na szybkie uporanie się z zadaniem. Ich celem nie jest możliwie najlepsze rozwiązanie problemu, raczej najszybsze i najbardziej skuteczne. H. Simon, jeden z pionierów współczesnych badań nad podejmowaniem decyzji, odkrył, że ludzie częściej stosują np. „regułę kciuka” (subiektywna metoda, dzięki której podejmują decyzję nie na podstawie informacji, ale na podstawie swojego emocjonalnego nastawienia w stosunku do

przedmiotu decyzji). Systemowe błędy to również błędy, których źródłem jest nie tylko używanie heurystyk (np. heurystyka dostępności, afektu, reprezentatywności), ale pewne niewłaściwe typy motywacji (np. myślenie życzeniowe) lub złożenie przyczyn poznawczych („chłodnych”) i motywacyjnych („gorących”). Te wszystkie cechy rzeczywistych procesów decyzyjnych wpływają systematycznie i powtarzalnie na nasze decyzje, sprawiając, że przestają być dla nas optymalne [Zyzik 2015].

6. Podsumowanie

W pogoni za empirycznym potwierdzeniem adekwatności modeli teoretycznych współcześni badacze coraz częściej kwestionują przydatność *homo oeconomicus* do analizy złożonej rzeczywistości gospodarczej XXI wieku. Uwzględniając współczesne uwarunkowania informacyjne, ludzie charakteryzują się racjonalnością ograniczoną, ponieważ ich zdolności poznawcze są zbyt małe w stosunku do ilości zasobów informacyjnych. Jednocześnie podejmowane decyzje są coraz bardziej racjonalne bezwzględnie, tzn. uwzględniają coraz większą ilość informacji i są podejmowane przy wykorzystaniu coraz pełniejszej wiedzy. Klasyczne i neoklasyczne ujęcie koncepcji *homo oeconomicus*, niejednokrotnie krytykowane na gruncie ekonomii instytucjonalnej, behawioralnej, wydaje się podejściem nieaktualnym i niewystarczającym w wyjaśnianiu zjawisk dotyczących dokonywania rzeczywistych wyborów rynkowych przez pojedynczego decydenta we współczesnej gospodarce. Potrzeba modyfikacji oraz rozbudowy klasycznie pojmowanego „człowieka ekonomicznego” jest zatem nieunikniona, co zresztą znajduje się w kręgu zainteresowań współczesnych ekonomistów.

Literatura

- Bludnik I., 2014, *Przedmiot poznania ekonomii*, [w:] *Przedmiot poznania politologii*, red. R. Skarżyński, Temida 2, Białystok, s. 177–179.
- Davis J., 2006, *The nature of heterodox economics*, Post-Autistic Economics Review, no. 40, 1 Dec., <http://www.paecon.net/PAERreview/issue40/Davis40.pdf>.
- Fijałkowski K., 2009, *Dydaktyczne znaczenie ekonomii instytucjonalnej jako nurtu ukazującego rolę moralności w życiu gospodarczym*, Annales Etyka w Życiu Gospodarczym, vol. 12, nr 2.
- Godłów-Legiędź J., 2003, *Nowa ekonomia instytucjonalna: nowe spojrzenie na istotę gospodarowania i rozwój*, Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Oeconomica, nr 169.
- <http://www.heterodoxnews.com/directory/intro.htm> (12.05.2015).
- Jurek M., Rybacki R., 2014, *Model homo oeconomicus i jego dostosowanie do współczesnych uwarunkowań*, Studia Ekonomiczne Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, nr 180.
- Kalinowski M., 2014, *Ekonomiczne meandry racjonalności*, Studia Ekonomiczne, nr 140.
- Kiełczewska D., 2011, *Homo oeconomicus i homo sustinens jako wyzwania ekonomii zrównoważonego rozwoju*, [w:] *Teoretyczne aspekty ekonomii zrównoważonego rozwoju*, red. B. Poskrobko, Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Białystok, s. 220.

- Łuszczak M., 2009, *Kształtowanie postawy homo sustinens wśród ekonomistów*, Problemy Ekologii, nr 5.
- Mill J.S., 2000, *Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy*, Batoche Books, Kitchener, <http://www.efm.bris.ac.uk/het/mill/question.pdf> (10.05.2015).
- Orlik K., 2012, *Próby tworzenia makroekonomii behawioralnej a modyfikacja modelu homo oeconomicus*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej we Wrocławiu, nr 32.
- Simon A.H., 1953, *A Behavioral Model of Rational Choice*, The RAND Corporation, Santa Monica, California.
- Solek A., 2010, *Ekonomia behawioralna a ekonomia klasyczna*, Zeszyty Naukowe nr 8, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Kraków.
- Stępień, B., Szarzec, K., 2007, *Ewolucja poglądów teorii ekonomii na temat koncepcji człowieka gospodarującego*, Ekonomista, nr 1, Key Text, Warszawa.
- Szarzec K., 2002, *Koncepcje racjonalności działania gospodarczego w teorii ekonomii*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, Rok LXIV, zeszyt 3.
- Zboroń H., 2012, *Zagadnienie wyboru etycznego w ekonomii*, Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria, nr 2 (82).
- Zyzik P., *Jak nie popełniać błędów poznawczych, nie wiedząc o nich*, <https://www.granicenauki.pl/impuls-jak-nie-popeniac-bledow-poznawczych-nie-wiedzac-o-nich-26867> (9.05.2015).